

A törvényről.

Irta: Győrfi István.

A Jahvizmus három korszaka különös tekintettel a Judaizmusnak a fogság alatti keletkezésére és fejlődésére.

A teológiának, mint tudománynak a keretében, az utolsó évtizedek alatt a legszembeötlőbb helyet egy újnak mondható tudományág foglalta le: »az összehasonlító vallástank«. A feladata, a jelentősége, hogy mily lényeges, e helyen csak annyiban említhetjük fel, hogy jeles pedagógusok már rég egyetemi tanszéket kívánnak e tárgyunk szervezni, még hazánkban is. Tárgyunkat illetőleg meg éppen nélkülözhetetlen lenne az összehasonlító vallástank segítségével. Ennek a tudományágnak köszönhetjük ma főképpen, hogy az ótestamentomi héberek életéről, vallási felfogásáról egy többé-kevésbbé tökéletes képet alkothatunk magunknak. Ez pedig annyival inkább lényeges reánk keresztényekre, mert az egy istenség gondolata éppen a héberek vallásában érte el legfejlettebb formáját a Krisztus előtti időkben illetőleg. Babona, előítélet, tekintély elve elenyésztek s mi a történelem fényében ki-sérhetjük végig a bibliai zsidót Mózesztől — Nehemiásig. Megtanuljuk: a zsidónak nem volt vallása, törvénye volt. Az ókor törzsi állapotban élő népeinek, mint a hébereknek is a vallása össze volt forrva a magán- és közéletével. Vallása volt a társadalmi és magán életének a szabályozója. Így az úgynevezett bibliai törvénykönyvek nem szoros értelemben vett jogi dekrétumokat tartalmaznak. Tartalmazzák Jahvéh rendeleteit, parancsait, melyek értelmében minden embernek az előírt rendeleteket betölteni annál inkább érdekében állott, mert a legfőbb biróság nem a királyi kuria, hanem maga Jahvéh volt. A törvénykönyvek ezek szerint Jahvéh és népe viszonyát szabályozzák. A héber élet középpontja Jahvéh volt és művelődésük fokozatos fejlődése a Jahvéh imádásának liz-

túltabb formáit eredményezi minden korban. A Jahvéh imádásának így három korszakát különböztethetjük meg élesen a bibliából. Mindenik korszak egy-egy törvénykönyvben testesedik meg. Az első a nomád élet kódexe, az úgynevezett szövetség könyve, melyet eredetileg maga a Jahvéh ad ki választott népe számára.¹ Mindazáltal, hogy a Jahvéh imádás, a szellemi istenség eredete a Sinai jelenetnél egy sokkal régibb korra vihető vissza, az ma nem is kérdés tárgya. Nyolevan éve elmúlt, hogy távol keleten kulturállamok tudósai nagy áldozatok árán ássák a Tigris és Eufrátes völgyének egykor fényes, porba omlott nagy városait. Egész könyvtárak kerülnek napvilágra, melyeknek lapjai nem pergamenek, vellumok, vagy finom merített papír, hanem agyagtáblácskák. Három ilyen agyagtáblácska² elmondja nekünk azt is, hogy a Krisztus előtti és a biblia előtti késő századokban szemita törzsek állottak összeköttetésben Ninive lakóival, kiknek törzsi istene volt Jahvéh. Ha ezt a tényt elfogadjuk, mint-hogy el kell, hogy fogadjuk, akkor a szóbeli kijelentés lehetősége eszik. Ez a néhány kis agyagtábla megerősíti a fejlődés elméletét. Meggyőz bennünket, hogy az emberek vallási öntudata a fejlődés folyamán fejlődött fel mostani tisztultabb formájába. A csodás, szóbeli isteni kijelentés helyét föl váltja egy történelmi tény. Jahvéh vándor szemita törzsek istene volt, kikből idővel a héber törzsek vállottak ki. Az első korszak Jahvéhja így a harcias nomád törzsek harci istene, ki idővel kiválik a többi törzsek istenei közül, mint köztük a leghatalmasabb. Választott népe áldozatok útján közlekedik vele, mely áldozatokat bizonyos arra kijelölt szent helyeken végeztek.³

¹ Exodus 24. 7. (E document); 34. 10 (J document).

² Ez a három agyagtáblácska jelenleg a British Muzeum tulajdona. Hammurabi és atya Sin-mubalit idejében írtak 2500 körül (Kr. sz. e.) A Jahvéh nevét tartalmazzák háromszoros formában: Ja-á-ve-ilu. Ja-ve-ilu, Ja-ú-um-ilu, ami annyit jelent, mint „Jahvéh az isten“, „Jahvéh az egyedül létező.“ (F. Delitzsch: „Babel und Bibel“.)

³ Kanaáni felfogás szerint az istenek csak egy arra kijelölt szent helyen szoktak megjelenni. A győző hébernek ezt a felfogást magukévá tették és a már szentnek mondott helyeken állították fel Jahveh oltárait. Ez a tény, a csakhamar bekövetkezett vallás erkölcsi romlást megmagyarázza.

Az áldozatok végzésére lassanként egy külön osztály válik ki, a papok osztálya. Szokásaikat, vallásukat a körül lakó népek igen nagy mértékben befolyásolták. A babiloniak műveltebbek voltak, a Hammurabi törvényei társadalmi életüket irányította, a szombat és újhold ünnepét tőlük tanulták. A kanaániták szertartása fejlettebb volt az ő nehézkes Jahvéh imádásuknál s így lassanként a Jahvéh szent helyei, oltárai kanaáni mintára a legerkölcselelenebb kicsapongások színterévé lettek.

Jahvéh el van felejtve, a külső ellenség lábbal tiporja földjeiket. Fölébred bennük a félelem. Nagy próféták: Amios, Hozseás, Ézsaiás és Mikeás a Kr. e. VIII. század nagy mesterei ostorozzák bűneiket, erkölcstelen életmódjukat. Jahvéh nem külső áldozatot kíván, hanem föltétlen tiszteletet. Az északi ország szélein csatlog az asszíriovak patája, felretten a nép, a vész immár közeleg Jeruzsálem felé. Biztos, az úr méltó büntetése ez a Manasseh, Áház királyok alatt élt kicsapongó élet miatt. Ez egyszer a vész ugyan elmúlik, Jeruzsálem sérthetetlen, hirdeti Ézsaiás, mert ott lakik Jahvéh, a Sion-hegyi templomban.⁴ A vész elmúlt, de a félelem tanítómesterként megmaradt.

Lázás munkához fognak, hogy kiengeszteljék a Jahvéh haragját. Törvénykönyvet írnak, beleírják a legaprólékosabb kötelességeket is, amelyet minden zsidónak be kell tartani, hogy Jahvéh haragja elmúljon. Ez a törvénykönyv, melyet így a politikai körülmények és a belső züllött élet diktált pennára, a Jahvéh hit megmentésére: a deuteronomium.⁵ Hivatalos kihirdetése 621-ben (Kr. e.) Józsiás király uralkodása alatt történt. Jahvéh a jeruzsálemi szentélyben lakik és örködik Judea felett, hirdette Ézsaiás s így a többi vidéki oltárookra nincs szükség. A deuteronomium azokat leronthatja s célja a központosi-

⁴ Ézsaiás 6. része ezt a gondolatot testesíti meg, amint Ézsaiás elhivatását részletesen elmondja. A templom a Jahvéh lakóhelye. A tisztító szentet az oltár tüzeiből veszi istennek anyala.

⁵ A deuteronomiumi törvény eredeti része a bibliakritikusok túlnyomó részének véleménye szerint a mostani deuteronomium 12-26. részei. Ehhez még hozzávehetjük valamivel régebb kelettel 4.44, 5-11. és 28. részeket.

tás, Jahvéhnak egy helyen a jeruzsálemi templomban való imádása.

A deuteronomiumi törvény szelleme nagy haladást mutat a múlt hagyományaival szemben. Jahvéh mint erkölesi istenség jelenik meg, aki nem egy hatalmasabb isten a többi istenek között, hanem egyedüli Isten, kinek hatalma kihat minden más népekre is. Egy állat megölése többé nem áldozatszámba megy, mint az első törvénykönyv szerint és a nő helyzetének javulását mutatja az is, hogy a nő, a javak előtt van említve. Alig történt meg a törvény kihirdetése, a nagy katasztrófa, melynek bekövetkezésétől annyira remegett egész Izrael, bekövetkezett. 596-ban meghal Jozsiás király s vele együtt porba hull Izraelnek, mint politikai államnak minden reménye. 586-ban elesik Jeruzsálem és megkezdődik a nép babiloniai kálváriája. Ifjú királya, az ország színe-javával fogságba megy és siralmas képet ölt a Jordán gazdag, hajdan viruló völgye.

A jövő politikai tervei így köddé váltak. Minden gondolat a vallási kérdések megfejtésével van elfoglalva. A történetekel Jahvéhoz való viszonyuk alapján próbálják megmagyarázni. Jahvéh vagy gyöngébb a győzők isteneinél s így népét romlásnak adta, vagy bizonyosan a nemzet bűneit sújtolja, liszteletének elhanyagolásáért. Voltak, kik az első lehetőséget fogadták el valónak s elhagyva régi hitüket a győző isteneit fogadták el isteneikül.

A gondolkozó elmék, a vezető elem más nézetet volt. Szerintük bizonyossá lett, az események beigazolták, hogy Jahvéh nem Izrael istene, hanem egyszerűen Isten. Isten, kinek a kezében a babiloniai-assziri fegyverek csak eszköz Izraelnek megfenyítésére. Izrael kiváltságos helyzete többé nem törzsi-családi alapon nyugszik, hanem erkölesi és szellemi fölényében, melyekkel a többi barbár népek közül kivált. A templom kultusznak vége; a kor legremekebb alkotása romokban hever és Jahvéh többé nem lakik ott, visszavonult mennyei birodalmába, »az istenek hegyére«. (Ezek. 28¹⁴.) Ez a tény az előbbi feltevéseket, törvényeket egy vonással húzza keresztül. A deuteronomiumi kodex központosító irányzata templom hiányá-

ban tárgytalanná válik. Megkezdődik a lázas munka. Papok, írástudók ülnek most már munkához, hogy megalkossák az új törvénykönyvet, mely az új változott viszonyok között is biztosíthassa a Jahvéh hitet és amely biztos útmutatója legyen minden egyes zsidónak.

Ennek az átmeneti kornak, — mely a régi monarchikus korszakot köti össze a legújabb és a Jahvizmus fejlődésében a harmadik korszakkal, a Judaizmussal, — legkimagaslóbb alakja Ezekiel, ki próféta és pap, törvényhozó egy személyben. Egyéniségének kiformalása kora eseményeinek a munkája. Mint serdülő gyermek még tanulja a deuteronomiai törvények kihirdetésének, mint ifjú már a babiloniai csendes vizek mellett kesereg nemzete legjobbjával.

A próféták erkölcsi tanításai, melyeket hazájából hozott magával, a hatalmas birodalomban látott, tapasztalt új dolgok, rövid időn belül megértelték benne az individualizmus tanát, mely a Judaizmus leglényegesebb, alapozó elve. A győző hatalmas metropolisában látta a lüktető erőt, az üzleti élet gazdag gyümölcseit s az összehasonlítás népe szegénységét, gyöngeségét igen szomorú háttározottsággal tárta elébe. Éppen ezért az eddigőtől különböző terveket dolgozott ki Izrael számára. Minden erejével igyekezett hitsorsosai gondolatait elvonni a politikai élet mezejéről. Mint nemzet Izrael soha új életre nem kel. Mint egyház, mint egy vallás vallója a szellemi és erkölcsi világban tovább is fentarthatja felsőbbségét.

Munkájában a körülmények támogatták. A fogságba hurcolt zsidó többé nem mehetett fel Jahvéh templomába imádkozni. A templom különben is megsemmisült, Jahvéh ott többé nem lakhatik. Önkéntelenül tárta ki karjait és irányította gondolatait Jahvéhra. Majd megkapja új törvénykönyvét s az megtanítja őt, hogyan kell egyedül Jahvéhhoz közeledni, segítségét kérni. A templom-kultusz helyét így föl váltotta a személyes vagy zsinagógai imádkozás, mely szerint mindenki személyesen közlekedhetett Jahvéh-jával.

Most már csupán a legnehezebb akadály legyőzése várakozott a papi törvénykönyv íróira. Egy felfogásnak

a megsemmisítése és helyébe egy másiknak, a körülmények szerint megfelelőnek a beültetése. Mi volt ez a felfogás és miért volt szükséges a megváltoztatása? A fogás előtti korszakban, a királyság és az azt megelőző kor éveiben minden egyes zsidó, mint Jahveh választott népe közül *egy* szerepelt, az istennel való viszonyban. A zsidó nép *egy* tagja bűneiért nem volt felelős, a bűnnek, mint egyéni rossznak nem ismerte a félelmét; úgyszintén nem ismerte a személyes jócselekedetek értékét sem. Egyedül a népnek voltak bűnei,⁶ az egész nemzet bűneiért pedig bűnhődnie kellett minden egyes egyének, jónak és rossznak egyaránt. A babiloni katasztrófa így kétszeres és megsemmisítéssel fenyegető komolysággal súlyosodott a zsidóra. Régi hite szerint Jahvéh az egyesek kicsapongásai miatt porba sújtotta egész népét és az egész népnek kell szenvedni egyesek bűnei miatt. Ez szülte az aggodalmat és a vágyódást a fogoly zsidók lelkébe, hogy néppé tömörülhessen újra és mint nép engesztelhesse ki Jahvéht népe iránt, hogy így az egyes is elkerülje a méltatlan bűnhődést. Ez a vágyódás csak vágyódás maradt. Látták azt jól prófétái, papjai, hogy Izrael politikai szereplését, mint nemzet, befejezte. Látták és mindent elkövettek, hogy mégis megmentésék a népet. Dolgoztak szünet nélkül, törvénykönyvet írtak, a mindennapi élet szokásait iktatták paragrafusokba, csak hogy megmentésék az egy isten hitét és megtarthassák a hittel együtt magát a népet is nemzeti sajátságában. Ezeknek a törekvéseknek meg is volt a gyümölte; politikai állam helyébe megvetették alapját a Judaizmusnak, *egy egyház-nemzetnek*. Ezekiel már határozottan hirdeti az egyéni felelősség tanát.⁷ Mindenki mint egyén, saját bűneiért felelősséggel tartozik és a törvény előírása szerint maga kell, hogy Jahvéhtől bocsánatát kérje. Az individualizmus tanának csiráját megtaláljuk már a Jeremiás szív-

⁶ Leviticus 16. részének 9, 19. versei összehasonlítva 21, 22. versével mutatja a papi író korabeli feltevését. A 9. vers szintén a nép bűneiért való áldozatról szól, de az előbbi részeknél későbbi keletű. Ez a felfogás tehát, melyet fent említettünk, ezekkel a részekkel teljes beigazolást nyer.

⁷ Ezekiel 18, 23, 1–20.

vallásában⁸ és második Ézsaiás univerzálizmusában.⁹ Ezekiel munkáját így a múlt tanításai is támogatják, de ennél sokkal többet tett az eredmény elérésére a fogság, a fogság alatti élet. A nagy babiloni király Hammurabi törvénykönyvében már kifejlett alakjában látjuk az individualizmust a kereskedelmi életet szabályozó paragrafusokban a Kr. e. 23-ik században. Igen valószínű, hogy e tan a Kr. e. 6-ik században még sokkal határozottabb hatást gyakorol a közéletre, sőt, mint történelmi valóságot bizonyosan tudjuk, hogy üzleti életük teljesen az egyéni felelősség elvére volt építve. Az üzleti, kereskedelmi élet vallási alapon épült fel s így az individualizmus a vallási irodalmat is áthatotta. A zsidók pedig mestereik tanítását a gyakorlatban is maguk előtt látva, elfogadják és magukévá tették az egyéni felelősség tanát az egyén bűneiért és jó cselekedeteiért egyaránt.

A Judaizmus egy másik igen lényeges követelménye, a szombat napnak szigorú megtartása, szintén babiloniai lajban, a fogság alatt vert gyökeret a zsidó rituális szertartások között. Maguk a babiloniak szorosán megtartották a szombat napot. A hithú zsidó ma is megtartja azt, mert ősei valamikor hasonlólag cselekedtek a nagy fogság alatt s úgy írja azt elő törvénykönyve, a tóra.

A fogság munkája, törvénykönyve: a papi kódex, melynek szerzői papok. A Jozsiás előtti kor papjai a királytól függő állást töltenek be. A papi kódex szerint a nemzet fejei a jeruzsálemi papok. A papi törvény, mely Babiloniában nyert befejezést, Ezra és Nehemiás kiadásában látott napvilágot. Célja részletes, teljesen kidolgozott liturgiát adni a népnek, hogy így az egy isten imádás tanát külsőségekkel erősítse bele a zsidóság szívébe.

Ezrát a zsidó nép fogság utáni élete, jövője foglalkoztatta és látta határozottan népe jövőjét, mely csak úgy lehet biztosítva, ha Izrael teljesen el lesz szigetelve mindentől, ami nem Izrael. Ezra főelve a Judaizmus volt, bár ő megtoldotta és teljessé tette azt a tóra vallásával. Ezra előtt a Judaizmus feladata volt, hogy minden

⁸ Jeremiás 31, 31–33.

⁹ Ézsaiás 40, 21–31. 45, 18–25.

egyed zsidó megértse és tudja, mi van a tórában, mi a tóra. Tóra alatt helytelen lenne törvényt, »nomos«-t érteni. Tóra eredetileg vallásos tanítást jelent. Egy oly tanítást, melyet a pap ad a népnek. A tóra maga Ezra szerint, isteni kijelentésen alapszik és a vallás középpontjává válik. A tóra nélkül ma valószínű nem lenne Izrael; a tóra újjáteremti a zsidó egyéni és személyes hitét. Elmulik a próféták kora, a papok, az írástudók veszik át a kormány-pálcát. Tanulják és tanítják a tórát, nem azért, hogy saját gondolataikat vigyék bele szavaiba, hanem, hogy új szellemet kapjanak belőle és megtudhassák, mi módon szolgálhatják az Atyát helyesen.

Ennyi, amit röviden a törvényről s annak a nagy babiloniai fogság alatti fejlődéséről röviden elmondhatlan. Megjegyzéseim, feltevéseim az ó-szövetség kritikai vizsgálódásain alapulnak. Ma ez a kritika álláspontja. Hogy a jövőben új, eddig nem ismert adatok nem változtatnak-e a jelen véleményén, az nem lehetetlen. Annyi azonban bizonyos, hogy semmiféle kritika az ó-szövetségi iratok iránt érzett szeretetet, tiszteletet, csodálatot nem fogja kisebbiteni, felfogásunk változhatik csupán: babona és előítélet eltűnnek s helyükbe lép az értelem világos látásával. Láthatjuk benne feljegyezve istennek a múltban elhangzott kijelentését, a régi idők embereinek feljegyzett tapasztalatait, melyek tanítóink lehetnek jövőnkét illetőleg. A közelmúlt emberei az ó-szövetségben egy bevégzett isteni kijelentést láttak. Mi egy kijelentés fejlődését látjuk benne, melynek nagyszerűsége annál inkább növekedik, minél inkább megtanuljuk azt becsülni, értékelni. — Az ó-szövetségben előttünk áll egy nép története, mely mindig tanult. Mesterei gyakran durvák, kegyetlenek, sokszor ők maguk térnek le a helyes útról, de a jó csiráját a sok rossz között is mindig megőrizték. Tanult legyőzőitől, elnyomóitól, okult szolgaságából és szabadulásából egyaránt. Izrael igazi nagysága, hogy Isten tanította őt és tanít minket is, ép úgy, mint a régi idők szentjeit:

„πολυμαρῶς καὶ πολυτρόπως“.

Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régibb klenodiumairól.

Egyházi képviselőtanácsunk 1912 március 13-án tartott ülésén egyházközségi monográfiáink kibővítése és lehető teljessége kérdésével kapcsolatosan azt határozta, hogy az egyházközségek klenodiumait műtörténeli feldolgozásra rendre behozatja Kolozsvárra.

Ezzel a határozattal s megindult végrehajtásával egyházunk oly nevezetes kezdeményező lépést tett, amellyel ezen a téren az összes magyarországi egyházakat megelőzte. Lehetővé tette, hogy a legtávolabbi, eldugott, kis egyházközségeink ingó műemlékei ismeretessé váljanak s e tekintetben példát mutatott más egyházaknak is. Szolgálatot lesz saját célján kívül a magyar műtörténetnek s bebizonyítja, hogy a nemzeti művelődés munkájában az őt érdeklő munkatereken éppen olyan buzgó készséggel működik közre, mint az elmúlt századokban.

A legújabban nagy lendületnek indult magyar műtörténeli munkásság számára kétségtelenül nagybecsű szolgálata az, amellyel egyházunk az országban szétszórta unitárius ingó műemlékek feldolgozását lehetővé tette. A műtörténész nem lesz kénytelen nagy költséggel, fáradtsággal és főleg idővesztéssel járó utakat tenni, hogy végre tárgyához jutva is bővebb források és összehasonlító anyag nélkül vergődjék. Most itt a feldolgozandó anyag, — mely összehasonlítás szempontjából is értékes — kézen, együtt kerül eléje s az adatgyűjtés munkája számára nagyon megkönnyebbül. Viszont az is bizonyos, hogy ha egyházunk intézkedése a műtörténetírásra nagybecsű: egyházunk számára megbecsülhetetlen.

A tervezett földolgozás egyházunknak lehetővé teszi, hogy régi egyházvizsgálati jegyzőkönyveink sokszor